NAGYLUCSEI ORBÁN ZSOLTÁROS KÖNYVE A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

(Két melléklettel.)

Dr. Schönherr Gyulától.

MUZEUM KÖNYV-TÁRA

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a múlt év folyamán nevezetes szerzeménynyel gyarapította könyvészeti ritkaságai gazdag sorozatát. Vétel útján egy XV. századi kézirat jutott birtokába, mely Mátyás király korának egyik kimagasló alakját, *Nagylucsei* Orbán püspököt vallotta első tulajdonosául.

Hazai vonatkozású bibliografiai kincseink ma már legnagyobbrészt biztos helyen vannak elhelyezve, nagy nyilvános könyvtárak és oly könyvgyüjtők birtokában, a kik féltékeny gonddal őrzik azokat gyűjteményükben. Egyrészük nincs is a tudomány számára hozzáférhetővé téve; a nagy könyvtárak anyagában még mindig igen sok bennünket érdeklő emlék várja felfedezését. Ilyen felfedezések az utóbbi években is gyakran előfordultak, de a felfedezett anyag nem volt számunkra megszerezhető. A legritkább esetek közé tartozik, évek során át egyszer fordul elő, hogy egy ilyen műkincs könyvpiaczra kerül s adásvevési üzlet tárgyává válik.

Rosenthal Jacques müncheni könyv- és műrégiségkereskedő a múlt év tavaszán 36. számú katalógusában ritka és becses könyvek, képes kéziratok, ősnyomtatványok és autogrammok gazdag sorozatának jegyzékét tette közzé. A híres antikvárius, a kinek a műkincsek felkutatása körül tanusított ügyességét és szerencséjét az egész tudományos világ ismeri, ezúttal is bámulatos szép anyagot mutatott be a könyvbarátoknak.

A 600 darabot számláló gyűjtemény a hártya- és papirkéziratok, olasz, német, franczia, németalföldi ősnyomtatványok, fatábla-nyomatok, illusztrált könyvek válogatott példányait foglalta magában, s a jegyzékben minden darabról részletes bibliografiai leirást találunk, az érdekesebbeknél a czímlap vagy egyéb jellemző rész hasonmásával. 57 szövegközti kép és 10 fénynyomatú tábla díszítette a kötetet, mely kiállításának ékes voltával is hirdette a benne ismertetett anyag értékét.

A lajstrom 15 magyar érdekű dolgot sorolt fel mutatójában: hazai és külföldi magyar vonatkozású nyomtatványokat a XVI. XVII. századból, Mátyástól egy s II. Ulászlótól két oklevelet s két kéziratot, melyek egyike az 1737—39. évi török háborúra, a másik az 1790-iki háborúra vonatkozik. Ezekhez hasonló darabokat minden külföldi antikvár-katalógus nagy számmal foglal magában. De sem a mutatóból, sem a jegyzékben közölt anyag leirásából nem sejthettük, hogy a gyűjtemény legszebb darabjainak, a festett kéziratoknak sorozata oly kincset rejt magában reánk nézve, melynek értéke az összes felsorolt magyar anyagét messze felülmúlja.

A katalogus a 435. szám alatt egy latin Psalteriumnak a XV. század végéről származó hártyakéziratát ismerteti, melyet két miniatürös czímerrel ellátott czímlap díszít és mely eredeti vörös bársony kötésében maradt meg napjainkig. Mutatóul hű fénynyomatban adja a czímlapok egyikének hasonmását s a kézirat árát 6500 márkában állapítja meg.

»*435. Psalterium latinum*« — így hangzik a katalogus leiró szövege — »*cum praefatione de psalmis Davidis et prologo S. Hieronymi presbiteri in Sephartellim quod interpretatur volumen hymnorum.* Becses kézirat, igen finom és tiszta velinen, Itáliában (Ferrarában) a XV. század végén készült, különös gonddal írva és két elragadó, színekkel festett és aranyozott széldíszszel, valamint három felséges kezdőbetűvel s az egyszerűbb arany és kék kezdőbetűk nagy számával díszítve. A szöveg kezdete arany, vörös, zöld és kék, az egyes zsoltárok felirata kék és vörös színekben. Vonalozva van; 140 lap és 2 borítólap, vörös bársonyba kötve; a kapcsok hiányoznak.« És a leirást a következő magyarázat egészíti ki: »A legszebb kéziratok egyike. Az első lap szegélye kék alapon jobbról oszlopdíszt ábrázol két bőségszaruval, két madárral, lent két delfinnel és tetején lángoló szövét-

neket tartó gyermekkel. A keret alsó részén egy püspök czímere látható két harczos által tartott medaillonban, kiknek egyike hasonló czímert hordoz pajzsában; e czímer, átlóvonallal osztva, a felső vörös mezőben rohanó oroszlánt, az alsó kék mezőben arany csillagot tüntet fel. Az 5. lap első oldalán levő második szegélydísz alapja vörös; ezen jobbról felfelé növekvő díszpillér látható, mely ugyane püspök czímerével ellátott pajzsból, egy medaillonból Keresztelő-Szent-János lenyakazott fejével, bőségszaruból és más díszítésekből van megszerkesztve. A keret felső szegélyében a czímer megismétlődik; az alsóban két triton medaillont tart, melyben Dávid király hárfázó alakja látható, hegyes vidéken barlang előtt ülve. A három virágos kezdőbetű hasonlókép végtelen finom modorban van kiállítva, gazdag aranyozással, az első vörös, a második kék alapon s a harmadik, mely valamivel kisebb a másik kettőnél, zölddel, kékkel és vörössel gazdagon díszített alapon. A miniatürök kivitele oly válogatott ízlésről s oly aprólékos és tökéletes finomságról tanuskodik, hogy azt egy szakmájában elsőrangú művésznek kell tulajdonítanunk; és nem habozunk kinyilatkoztatni, hogy ez nem más, mint *Attavante*, a híres firenzei mester, a ki egyike volt az olasz cinquecento legutolsó, de egyúttal legjobb miniatür-festőinek. A kötet állapota kifogástalan és teljesen ép.«

Ez az ismertetés méltó leikesedéssel hívja fel a szóbanforgó kézirat szépségeire és értékes voltára a könyvbarátok figyelmét, s ha a kódex leírója a minatürök művészének megnevezésénél, mint a hogy a közölt hasonmás után mindjárt meg lehetett állapítani, nem járt el szerencsével, közleménye elégséges volt ama tény megállapítására, hogy az általa említett kódexben elsőrangú bibliografiai ritkaság került könyvpiaczra. S a miről a katalógus közlése nem tud semmit, a leírás adataiból és a hasonmásban közölt czímlap miniatürjéről azt is meg lehetett állapítani, hogy a kéziratot díszítő czímer egy magyar főpap czímere: *Nagylucsei* Orbán egri püspöké, s ekként az e czímerrel megjelölt kézirat magyar műkincseink számát gyarapítja új darabbal és a középkori magyar bibliografia történetéhez járul eddig nem ismert becses adattal.

Mi sem természetesebb mint hogy e tény felismerése után a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának első feladata volt meg-

tenni a lépéseket ez oly nagybecsűnek igérkező kézirat megszerzése érdekében. Dr. *Fejérpataky* László egyetemi tanárnak, a könyvtár igazgatójának távirati felszólítására az eladó czég szintén táviratban jelentette ki készségét, hogy azt megvizsgálás végett megküldi a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Nehány nappal utóbb már itt volt kezeink között és csodálhattuk annak szépségeit, melyek a katalogusban reá halmozott dicséretek után is felülmulták várakozásainkat. S a vallás- és közoktatásügyi kormány áldozatkészségének és a minisztertanács nagylelkű elhatározásának köszönhettük, hogy a magas ár mellett is nem kellett lemondanunk annak birtokáról. A kódex az eddigi tulajdonosával 1905 márczius 13-án létrejött egyesség alapján a katalogusban hirdetett 6500 márka árért a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdonába ment át.

Elsőnek levén alkalmam a kézirat czímerét felismerhetni s ebből kifolyólag a kéziratnak reánk nézve oly páratlan jelentőségét megállapíthatni, örömmel teszek eleget az ebből reám háramló feladatnak, hogy könyvtárunk ez elsőrangú gyarapodásával szakköreinket megismertessem s annak bibliografiai jelentőségét az arra hivatott szakfolyóirat hasábjain méltassam.

II.

Nagylucsei Orbán Mátyás korának legkiválóbb alakjai közé tartozik. Mint földművelő szülők gyermeke, alacsony sorsából szellemi kiválóságaival küzdte fel magát a legmagasabb egyházi és világi méltóságokra. S emelkedését, mint sok más kortársa, ő sem csupán papi erényeinek, hanem első sorban a világi kormányzat terén tett szolgálatainak köszönhette. A királyi kanczelláriánál kezdett pályáját csakhamar a pénzügyi igazgatás terén folytatja, s rövid időn belül a kincstartó fontos tisztét tölti be a király oldala mellett. Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében ő a király jobb keze s fontos szolgálataiért ura elhalmozza őt kegyeivel. 1478-ban már nemesi jogot kap maga és fivérei részére atyjától örökölt nagylucsei jobbágytelkére; 1480-ban a czímert is megszerzi a nemességhez. Ép ily gyorsan halad az egyházi pályán. A század hetvenes éveinek derekán több prépostság és egyéb egyházi javadalom birtokosa. 1482-ben elnyeri a győri püspök-

séget, és azt 1487-ben, már mint kincstartó, az országnak jövedelemre második püspöki székével, az egrivel cseréli fel, melynek birtokáért nem kisebb emberrel, mint *Borgia* bibornokkal, a későbbi VI. Sándor pápával kellett versenyre kelnie.

S hogy mennyire nélkülözhetetlenné vált Mátyásra nézve, mutatja az, hogy a király Bécs elfoglalása után reá bízta az üresedésbe jött bécsi püspökség kormányzatát, s *Ország* Mihály nádor halála után, mint nádori helyettest, az ország törvénykezésének élére állította.

A közpályán elért sikerekkel természetszerüleg együtt járt a világi javakban való gyarapodása is. Orbán püspök ebben a tekintetben sem maradt az akkori főpapság többi tagjai mögött. A nagyszámú kisebb-nagyobb nemesi birtokhoz, melyeket királyi adomány és zálogügyletek útján az ország legkülönbözőbb részeiben maga és testvérei részére megszerzett, 1479-ben adományul megkapta Revistye várát és uradalmát, és 1490-ben zálog útján Saskő és Lipcse várát tartozékaikkal. E három nagy uradalom birtoka nemcsak az ő hatalmát növelte, de családja emelkedésének is biztos alapja lőn, utat nyitva Orbán testvéreinek és azok gyermekeinek a főuri rendbe való felvételre.

Az egyházi és politikai téren elért sikerek egymagukban elegendők arra, hogy megvilágítsák Orbán püspök egyéniségének hatalmas arányait. S nagyságának hatása híven tükröződik vissza a tudósításokban, a melyek az egykorú íróktól maradtak reánk felőle. *Galeotti*, *Bonfini*, Mátyás király udvari történetírói olyan dicsérettel, olyan rajongással emlékeznek meg felőle, a minőt alig juttatnak másnak a korszak vezető egyéniségei közül. S bizonyára nem csupán a kincstartó hatalma és befolyása adja e két humanista tolla alá azokat a szavakat, a melyek őt nemcsak mint a királyi udvar leghatalmasabb emberét tüntetik elénk, hanem mint olyan embert is, a ki a legkitünőbb testi és lelki tulajdonságokat egyesíti magában. Az ő elbeszélésük szerint Orbán fáradhatatlan az államügyek vezetésében, uráért semmi áldozattól nem riad vissza, s emellett mindenki iránt méltányos nyájas, könyörületes, óriási gazdagsága mellett saját személyére mértékletes és csak mások irányában bőkezű. Míg ruházatban és étkezésben semmi fényűzést nem enged meg magának, annál nagyobb pompát fejt ki az egyházak építésében és kincsekkel

való felszerelésében. S magaviselete emberbarátai irányában annyi jóindulatról tesz tanuságot, hogy mindenki szeretetét és hajlandóságát megnyerte és megőrizte személye iránt.[1]

Ez a jellemrajz, ha annak felét, a mit Orbánról elmond, túlzásnak, humanista hízelgésnek veszszük is, elég alapot nyujt Orbán püspök egyéniségének megítélésére. És adatainak méltó kiegészítéseül szolgálnak azok a tudósítások, a melyek e főpap tudományszeretetéről adnak hírt számunkra. *Bonfini* egyebek között elmondja róla, hogy a tudósok iránt határtalan bőkezüséggel és szeretettel viseltetik. *Geleotti*nál is azt olvassuk, hogy asztalánál a tudósok szívesen látott vendégek s hogy ő maga kormányzati gondjai között szakított magának időt könyvei olvasására. A minek példájául *Galeotti* egy esetet hoz fel, a mely párja annak, a mit Mátyás királyról és *Gatti*ról beszél el, de mégis érdekes adatot szolgáltat az Orbán püspök tudományáról elterjedt felfogás megismerésére. A püspök, ez elbeszélés szerint, lakomázás közben szobájából előhozatott könyvekből olvasott reá egyik vitatkozó tudós vendégére »azokból ama helyeket, a melyek a vitás kérdés megfejtésére vonatkoznak, egy pillanat alatt megtalálta, a mit egyátalán nem tehetett volna, ha ama könyvekben nagy jártassággal nem bírt volna.«[2]

Hogy Orbán püspök a könyvek szeretete dolgában nem állhatott kartársai megett, kiket egyéb tulajdonságokkal annyira túlszárnyalt, az saját egyéniségének és kora szellemének egyaránt természetes kifolyása. *Vitéz*, *Csezmiczei* János, *Filipecz* s a többi főpapok mellett, a kik mint tudósok és könyvgyűjtők dicsőséget szereztek a magyar renaissance-kori műveltség emlékének, *Nagylucsei* Orbán püspököt, a gazdag, hatalmas és nagyelméjű főpapot szintén eleve oda sorozhattuk a tudományok pártfogói és művelői közé. De a krónikások tudósításain kívül eddig egyetlen tényleges adatot ismerünk az ő könyvbarát mivolta felől. Az az 1492-ből, Orbán halálát elkövető évből kelt oklevél ez, melyben *Nagylucsei* István szerémi püspök, Orbán püspök unokaöcsese, az egri egy-

[1] Galeotti, De Mathiae Corvini Hung. regis egregie, sapienter, iocose dictis et factis XXXII. fej. (Schwandtner, Scriptores rerum Hung. I. k. 565. l.) Bonfinius, Rerum Hungaricarum Decades, I. decas 1. fej., IV. decas 6., 7., 9., 10. fej. Lipcse, 1771. 6., 638., 652., 653., 675., 685., 691., 693. l.

[2] Id. kiadás 565. l.

házban nyugvó nagybátyja s jóltevője hamvai fölé síremléket emeltetve, az egyháznak templomi kincseket ajándékoz. E kincsek között szerepel egy misekönyv, hártyára nyomva és a püspök festett czímerével ékesítve, kétségtelenül egyike a püspök saját használatára készült egyházi könyveknek, a minők minden akkori főpapi könyvtárnak, sőt a fejedelmek könyvtárainak is elsőrangú kincsei közé tartoztak.[1]

A müncheni könyvpiaczon napvilágra jutott zsoltároskönyv az első és eddig egyetlen darabja Orbán püspök könyvtárának, mely megmaradt számunkra, s az első bizonyíték a felől, a mit már *Galeotti* is sejtetett velünk, hogy ez a könyvtár kódexeinek kiállítása tekintetében elsőrangú helyet foglalt el az ama korbeli hazai könyvgyűjtemények között.

III.

Kódexünk Dávid király zsoltárainak latin fordítását foglalja magában. Nagy nyolczadrétű, 25·9 cm. magas és 15·8 cm. széles hártyára van írva, mely 23 soros vonalozással van ellátva; quaterniokba szedett lapjainak száma, a kötési táblák belsejére ragasztott borítólapokat is beleértve, 145, ezek között 6 lapon nincs szöveg. Kötése vörös bársony, fatáblákra alkalmazva, a táblák szélein kapcsok nyomaival.

A katalogusból közölt leírás csak vázlatos képét adja a kódex szerkezetének és kivitelének; illő, hogy e helyütt teljes részletességgel foglalkozzunk annak ismertetésével.

A kézirat első lapja a kötési tábla belső oldalára van ragasztva; úgy ez, mint az előlap s a kézirat többi lapjai meg vannak vonalozva; az előlap után kezdődik a kézirat szövege, a mű tartalmát jelző bevezetéssel, melynek szövege e lap tulsó oldalának alján végződik. A következő két lapot és a harmadik lap első oldalát *Szent-Jeromos*nak *Szofroniusho*z írt levele foglalja el. Ez utóbbi lap hátsó oldala üres s a zsoltárok szövege a következő lapon veszi kezdetét.

A bevezetés és a zsoltárok szövegének kezdőlapjait, mint a kódexek czímlapjainál rendesen találni szoktuk, miniatür díszítések különböztetik meg a kézirat szövegétől. A Szent-Jeromos

[1] L. Magyar Könyvszemle, 1887. évf. 325. l.

levelének kezdetét tartalmazó lap pedig miniált nagybetükből szerkesztett kezdősoraival van a szöveg többi részétől megkülönböztetve.

A két czímlap, melyek rövid leírását már a katalogus után adtuk, egyenlő fénynyel és pompával van kiállítva. Mindkettőnél díszes keret övezi a szöveget, nagyarányú kivitelben megfestett kezdőbetük és különböző szinekben pompázó nagybetükkel írt kezdősorok egészítik ki a díszítést.

Az első czímlap szövegét övező keret alapszine kék, arany sávval szegélyezve, melyet fekete és vörös vonalak határolnak. A keret felső részét két bőségszarúból kiinduló és gyöngyökbe végződő arany girland tölti be. A baloldali keskeny léczben többszörösen tagolt arany oszlopzat emelkedik felfelé, kandelábersze rű talapzaton, s tetején urnával, melyből lángok emelkednek égfelé. A keret jobboldali részében hasonló, de szélesebb arányokban tagolt oszlopzatot látunk, mely delfinekkel díszített alapzatból emelkedve ki, négy egymásra állított díszedényből van felépítve; az egyes tagozásokat gyöngysorok, gyöngyös boglárok, két bőségszarún ülő paradicsommadár és búzakalászok díszítik; az ekként megszerkesztett oszlopdísz csúcsán búzakalászok felett meztelen gyermek alakja látható, jobbjában vörös mezejű pajzszsal, baljában lángoló rostélyban végződő pálczával (a katalogus szövege szövétneknek, »flambeau«-nak nevezi) és fején arany medenczével, melyből szintén lángok emelkednek az ég felé. A keret alsó részében gyöngyökkel és boglárokkal övezett medaillon sötétkék mezejében arany sugaraktól övezve, mitrával díszített czímerpajzs látható, melynek motivumai, az elhelyezést czímertanilag véve, jobbról balra harántosan osztott pajzs felső jobb vörös mezejében arany gömbbel játszó fehér oroszlánt jobb felé fordulva, az alsó kék mezőben nyolczágú arany csillagot ábrázolnak. A medaillont boglárokba végződő arany girlandok közt két arany vértbe öltözött sisakos vitéz őrzi, a bal oldalt álló jobbjában vörös mezejű pajzsot tart, baljával a medaillon szélét fogja, a jobbfelől álló jobbjában lándzsát tart, baljával pajzsra támaszkodik, melyben a fentebb leírt czímer, balfelé forduló oroszlánnal és hatágú csillaggal látható. Mindkét vitéz lábánál egy-egy paradicsommadár áll, egymásnak háttal fordulva s farkukkal a medaillon alsó részét szegélyezve.

A czímlap kezdő sorai, mint már említők, színes és arany betűkkel vannak írva; ezeknek vörös, zöld, arany és kék színei soronkint váltakoznak. A főczím, mely következőkép hangzik: *Origo prophetiae David regis Isdrahel numero psalmorum centum quinquaginta,* három sort foglal el. Külön sorban kezdődik, a czímsorokhoz hasonló kivitelben, a bevezetés első mondata: *David filius Jesse rex Israel cum esset in regno suo, quattuor elegit qui psalmos facerent*, melynek kezdőbetűje sötétvörös alapon bőségszarú motivumából s virágdíszekből megszerkesztve és aranynyal gazdagon miniálva, a czímlap egyik főékességeként emelkedik ki a szövegből. (L. az 1. mellékletet.)

A második czimlap szerkezeti beosztása teljesen megegyező az elsőével, csupán a motivumokban van köztük eltérés. A keret baloldali részét itt is oszlopdísz tölti ki, mely szintén lángoló urnában végződik, de nem építészeti, hanem növényi motivumokból van összeállítva. A keret alsó részében gyöngyökkel övezett medaillonban, melyet két triton tart, Dávid királynak barlang szájában ülő alakja látható, hárfát pengetve, a háttérben város látképével. A jobboldali keretet pedig pajzsokból, fegyverekből, bőségszarukból és emléktáblából szerkesztett dísz tölti ki (az emléktáblán felirat volt, mely ma már teljesen el van mosódva), középen gyöngyökkel övezett medaillonban Keresztelő-Szent-János levágott fejével, az alsó pajzsban az első czímlapról ismert czímerrel, a melyben az oroszlán jobbfelé fordulva van ábrázolva s a csillagnak hat ága van; ugyane czímer csillagmotivumát látjuk, szintén hat ággal, a felső pajzson, melynek felső részét az emléktábla takarja.

A czímerek itt csak mint díszítő emblemák szerepelnek. A tulajdonost jelző teljes czímer, a pajzs felett a püspöki mitrával, ezen a czímlapon a keret felső részében van elhelyezve, bogláros arany guirlandok között, gyöngyökkel övezett medaillonban, s abban különbözik az első czímlapon látható czímertől, hogy az oroszlánt balfelé fordulva ábrázolja.

A szöveg kezdősorai: *Incipit liber hymnorum secundum hebraicam veritatem,* itt is az első czímlapnál használt arany, vörös, zöld és kék színekben megfestett nagy betűkből vannak összeállítva, s az első zsoltár *B* kezdőbetűje, arany levélnyalábból és abból fejlődő kék növénydíszből összeállítva, ép oly díszes

Nagylucsei Orbán zsoltáros könyvének I. címlapja.

Nagylucsei Orbán zsoltáros könyvének II. címlapja.

terméke a miniatür-festészetnek, mint a minőt az első czímlap kezdőbetűjében ismertünk fel. (L. a 2. mellékletet.)

A két czímlapot díszítő czímer *Nagylucsei* Orbán püspök czímere, és motivumai azonosak ama czímer motivumaival, a melyet Mátyás király 1480 február 2 ikán adományozott Budán Orbán fejérvári prépostnak és testvéreinek Balázsnak és Jánosnak, valamint elhunyt testvére Benedek fiának Ferencznek.

A *Nagylucsei*ek czímere e czímerkép és a czímereslevélben foglalt leirás szerint bal harántszeléssel osztott pajzs felső vörös mezejében a vágás irányában haladó fehér oroszlán, két első lábai között aranyalmát tartva; az alsó kék mezőben hatágú arany csillag; a koronátlan sisak dísze ugyanilyen hatágú arany csillag, egyik ágának hegyére állítva; a sisaktakaró vörös-aranykék.[1]

Megjegyezzük, hogy ezt a czímert Orbánnak egri püspök korában használt pecsétjén, azzal a változtatással találjuk, hogy a jobbról balra vágott pajzs felső mezeje balfelé esik s benne az oroszlán alakja jobbfelé fordul, míg az armalison levő czímer a heraldika szabálya ellenére balra néző állásban van megszerkesztve. A mi azért érdemes a megemlítésre, mert az ábrázolásnak e két egymástól eltérő módját kódexünk czímereinél is megtaláljuk; az első czímlap czímere és a második czímlap széldíszében látható czímer jobbra néző oroszlánjával szerkezetében teljesen egyezik a pecséten levő czímerrel, tehát a heraldikai szempontból helyes czímert adja, míg az első czímlap alján a vitéz pajzsán alkalmazott czímer és a második czímlap felső részét díszítő czímer az eredeti czímerkép helyzetében van megfestve. A kódex czímereinél pedig még meg kell említenünk, hogy a két czímlap főhelyét elfoglaló czímereknél a csillag nem hat, hanem nyolcz ággal van ábrázolva, s csak a mellékdíszekül alkalmazott czímerében van a helyes alak megtartva.

A kézirat előszavát és a zsoltárok kezdetét, mint már említők, *Szent-Jeromos*nak *Szofronius*hoz írt levele választja el egymástól. A számozást az első borítólap és az előlap mellőzésével az írott szöveggel ellátott lapon kezdve, e levél szövege a 2b—

[1] E leirást szó szerint idézem a Turul-ból (1898. évf. 68. l.), hol a *Batthyány* herczegek körmendi levéltárában őrzött eredeti czímereslevelet a czímerkép színes hasonmásban való közlésével ismertettem.

4a. lapokat tölti be. Kezdősorai: *Incipit prologus s. Gheronymi presbyteri in Sephartellum quod interpretatur volumen hymnorum*, kivitelben teljesen egyeznek a két címlap kezdő soraival, és kezdőbetüje, bár kisebb méretű a címlapokon levőknél, zöld, kék és vörös színekből szerkesztett díszítésével szintén a szebb alkotások közé tartozik.

A kézirat többi részét teljesen a zsoltárok szövege tölti be. Az első zsoltár, mely a kézirat 5a. lapját képező második címlapon kezdődik, az 5b. lap negyedik sorában ér véget. Ezután következnek, közvetlen egymásutánban, a többi zsoltárok, egész a 140a. lapig, hol a kézirat a következő kolofonnal végződik: *Explicit Sephertellim idest liber Hymnorum secundum Hebraicam veritatem.* Két üres hártyalap következik ezután s a hátsó tábla fedőlapján, a mely, mint említettük, a szöveglapokhoz hasonlóan van megvonalozva, az utolsó vonal felett ez a bejegyzés olvasható: *Deus exaudi orationem meam auribus.*

A kódex irása a XV. század második felében dívó olasz renaissance-írás, egyenesen álló, gömbölyű, szabályos betükkel. Irója kétségtelenül amaz elsőrangú másolók közé tartozik, a kik Flórenczben Mátyás király és a korabeli többi könyvbarátok számára dolgoztak. A 2b. lap bevezetése s a zsoltárok vörös, kék és zöld czímekkel és arany, vörös és kék kezdőbetükkel, a zsoltárok versszakai kisebb, hasonló színekben váltakozó nagy betükkel vannak a szövegtől megkülönböztetve s ugyanily betüket használt a kézirat másolója az *Alleluja* és a *Semper* szavaknál, melyek, mint látni fogjuk, egyes zsoltárok mellett a lapszélen fordulnak elő.

Ilyen nagyobb kezdőbetüt 158-at számláltunk meg, ezek közül 80 van aranynyal kifestve; négy kezdőbetü helye kifestetlenül maradt.

A hátsó tábla borítéklapján olvasható bejegyzés a XV. század végén és a XVI. század kezdetén dívó folyóírás jellegét viseli magán.

A kézirat szabatos, egyenletes irása mutatja a figyelmet, melyet a másoló munkája végzésére fordított. Hibáktól nem maradt ugyan teljesen mentes, de azok alig birnak számbavehető jelentőséggel. Az első szembetünő hiba a 7b. lapon esett meg, a hol az *interpraetatur* szó *interpetratur*-nak van írva. Hasonló elírást találunk a IV. zsoltár czímében, hol *victori* helyett *vitori*

áll. A számozás azonban már több helyen, így a XCII., XCIII., CXXVII., CXXVIII. zsoltároknál van elhibázva és a CXV—CXVI. s CXXIX—CXXX. zsoltároknál a számok fel vannak egymással cserélve. Mindez természetesen mit sem von le a kézirat értékéből, s összehasonlítva más e korbeli kéziratokkal, kódexünket a legnagyobb gonddal készült példányok közé sorolhatjuk.

A kötés, melyről már említettük, hogy vörös bársonynyal van borítva, az ama korbeli főpapok használatára készült szerkönyvek jellemző kötései közé tartozik. A bársony színe az az élénk vörös szín, a mit ma királyvörösnek neveznek, s a minő a bíbornokok ruhájának színe volt. Ez a szín hatásra sokkal felette áll azoknak a sötétvörös és megyszín bársony-kötéseknek, amikkel Mátyás király reánk maradt kódexei nehányánál találkozunk. Minősége elsőrangú, méltó egy egyházfejedelemhez, s mutatja, hogy Orbán püspök, kinek egyszerű ruházkodását *Bonfini* kiemelte, nem volt takarékos akkor, midőn kedvelt könyvei feldiszítéséről kellett gondoskodnia.

A kódex kötésének díszéhez tartoztak a táblák szélére alkalmazott kapcsok is, melyeknek a kötésen két helyen láthatók nyomai. E kapcsok kétségtelenül aranyból készültek, ékkövekkel voltak díszítve és a könyv tulajdonosának czímerét hordták magukon, miként azt Mátyás királynak a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, Szent-Ágoston »De civitate Dei« czímű munkáját tartalmazó kódexénél is láthatjuk.

IV.

A szövegről már többször ismételtük, hogy a zsoltárokat foglalja magában. Dávid király zsoltárai többféle latin fordításban kerültek az egyházban forgalomba. Valamennyi Szent-Jeromostól származik, a ki egyéb művei mellett elsősorban a biblia latin fordításával tette örökemléküvé nevét a katholikus egyház történetében. A nagy egyházatya tudvalevőleg nem elégedett meg a biblia egyszeri lefordításával. Főműve, a Szentírás Versio Itala név alatt ismert legrégibb latin szövegének átdolgozása a Septuaginta és *Origenes* Hexaplarja görög szövegének alapján készült a 385—390. években. Dávid király zsoltárait azonban ezt meg-

előzőleg kétszer is lefordította; az első, 383-ban készült fordításhoz a legrégibb görög szövegeket vette forrásul, azonban e fordítását nem tartotta tökéletesnek; 385-ben Palesztinában a Hexaplar szövegéből készítette el a második fordítást. S midőn 390-ben ismét hozzá fogott a biblia lefordításához, harmadszor is lefordította a zsoltárokat, ezúttal az eredeti héber szöveget véve munkája alapjául.

A zsoltárok első fordítását Damazus pápa, a mint elkészült, Rómában azonnal behozta a használatba, s ezért az *Psalterium Romanum* név alatt ismeretes a bibliafordítások sorozatában. A második fordítás franczia földön terjedvén el leghamarabb, *Psalterium gallicum* nevet visel. Ennek szövege teljesen azonos az első nagy bibliafordításba felvett szöveggel, és maga Jeromos ezt ajánlotta az egyháznak használatra. Itáliában azonban a VII—VIII. századtól kezdve a héber szövegből készült 390-iki fordítás is használatba jött, mely fordítás a többieket úgy hűség, mint a kifejezések világossága és szépsége tekintetében messze felülmulta. Használata csak akkor szünt meg, mikor az egyház a Vulgata szövegének végleges megállapításakor a második fordítást fogadta el a zsoltárok hiteles szövegének.

E közismeretű tények felsorolására azért van itt szükségünk, hogy tartalmi szempontból is megállapíthassuk kódexünk szövegének jelentőségét.

A háromféle fordítás közül e kódex, mint azt czimében is jelzi, Szent-Jeromosnak harmadik, a héber szöveg alapján készült fordítását foglalja magában. Ez a fordítás jelentékeny mértékben eltér a Vulgata szövegétől és sok helyen egész más szavakkal adja vissza a mondatokat. Legnagyobb az eltérés az egyes zsoltárok feliratai között. A szentírás egyes könyveinek fejezetekre való felosztása és czímekkel való megjelölése a XIII. században vette kezdetét; a Vulgatában szereplő fejezetczímek végleges megállapítása a XV. században történt meg. Kódexünk szövegénél a zsoltárok sorrendje és származása megegyezik a Vulgatáéval, az eredeti héber szövegben előforduló eltérések mellőzésével, a feliratok azonban teljesen különböznek a Vulgata szövegének feliratait ól. Így, hogy egy példát hozzunk fel, az I. zsoltárnál a Vulgatában olvasható czím: »Pios et probos beatus impios contra et peccatores esse miseros« hiányzik s a szöveg kezdetén csupán

a zsoltár sorszáma áll. S a további czímekben sűrűen fordúl elő a *victor* kifejezés használata: »Victori in psalmis«, »Victori super haereditatibus«, »Victori servo domini David« stb., a mivel a Vulgata feliratai között egyáltalán nem találkozunk. Egyes zsoltároknál a *Semper* szó ragadja meg figyelmünket, mely széljegyzetül van alkalmazva. Ez a héber *sela* szavának felel meg, mely a héber szövegben 71 zsoltárnál fordul elő, de a Vulgatában nincs semmi nyoma; a biblia szövegkutatói nem tudnak egymással megegyezni a felett, vajjon e szó, melyet »mindig« vagy »végig« és »örökre« szavakkal fordítanak, a zenészeknek szóló utasítás-e vagy más értelemben van ott alkalmazva. Ép oly figyelemre méltó, hogy az *Alleluja* szó feliratként és széljegyzetül való használatával, mely a husvéti időszak alatt használt zsoltárok megjelölésére szolgál, sokkal több zsoltárnál találkozunk, mint a Vulgatában. Az eltérések közé tartozik a héber abécze betűinek: *aleph, beth, gimel* stb. sűrű alkalmazása a zsoltárok élén, míg a Vulgatában azok csak a CXVIII. zsoltárnál fordulnak elő.

A biblia első nyomtatott kiadásai majdnem kivétel nélkül a Vulgata szövegét foglalják magukban, csupán egy Augsburgban év nélkül nyomatott bibliában találjuk a zsoltárok héber szöveg alapján készült fordítását a *Szofroniusho*z írt ajánló levéllel. A kevés számú bibliakézirat, melyek hazai közkönyvtárainkban a XV. századból őriztetnek, szintén mind a Vulgata szövegét foglalja magában. Az augsburgi kiadást csak *Hain* leirásából ismerjük,[1] hazai gyüjteményeinkben annak egy példánya sem található. Igy nincs módunkban összehasonlítani kódexünk szövegét más ugyane fordítást tartalmazó kéziratokkal és ősnyomtatványokkal, sem megállapítani a forrást, a melyet annak másolója használt. De a kézirat kiállításának fentebb megállapított olasz jellege összhangzásban van azzal a ténynyel, hogy Szent-Jeromos e fordításának használata Olaszországban tartotta fenn magát legtovább, s e kódex egyik bizonyítéka annak, hogy a Vulgata szövegének mindinkább terjedő használata s a tekintély, a mivel az egyház azt már ekkor felruházta, nem tartotta vissza a főpapokat a szentirás más, hitelesnek ismert fordításainak használatától.

[1] Hain, Repertorium bibliographicum. Stuttgartiae 1838. Vol. II. Pars. II. 13470. sz.

A kézirat élén olvasható bevezetés ismerteti a zsoltárok eredetét, a *Szofronius*hoz intézett levélben pedig Szent-Jeromos elmondja fordításának történetét. A bevezetés a rendes középkori bibliamagyarázatok csoportjába tartozik; szövege a szerző nevét és a kort, melyben íródott, nem árulja el, de valószinű, hogy az első középkori századok terméke és tartalmában, elmondva a módot, a melylyel Dávid a zsoltárokat szerkesztette, az egyház eredeti hagyományait örökíti meg a szentirás e részének keletkezése felől. Szent-Jeromosnak *Szofronius*hoz írt levele pedig arról ad hírt, hogy a zsoltárokat, melyeket a Septuaginta fordítói öt könyvre osztottak fel, ő az eredeti héber forrást követve, egy könyvbe foglalta, miután meggyőződött arról, hogy az »Amen« szó, a mi az egyes csoportokat egymástól elválasztja, nem jelenti külön könyvek czímét, és miután a héber »Sephartellim« = »Himnusok kötete« czím is a kötet anyagának egységéről tesz bizonyságot. Ebből a levélből megtudjuk azt is, hogy *Szofronius* volt az, a ki a zsoltárok eddigi fordításaival nem lévén megelégedve, Szent-Jeromost a héber eredeti szöveg lefordítására buzdította és hogy SzentJeromos maga ezt a fordítását tartja az eredeti leghívebb fordításának.

Mindkét bevezető irat közlése sajátos jelleget ad e kéziratnak a bibliai gyüjtemények többi írott és nyomtatott kiadásaival szemben, melyek vagy egész más szövegű magyarázatokkal, vagy minden magyarázat nélkül adják a biblia szövegét. S talán nem tévedünk ama feltevésünkben, hogy e bevezetések a Vulgatától eltérő szöveg felelevenítésének magyarázatául foglalnak helyet e kódexben, s arra vannak hivatva, hogy annak nagyobb értékét hűség tekintetében a közhasználatban levő szöveggel szemben kimutassák.

V.

A kódex díszlapjai az olasz miniatür-festészetnek tipikus jellegét annyira magukon viselik, hogy származásukhoz egyátalán nem férhet kétség. Már a müncheni katalógus úgy emlékezik meg róluk, mint elsőrangú olasz miniatür-festő termékéről és *Attavanté*ben véli felismerhetni annak festőjét. Eltekintve azonban a tévedéstől, mely a flórenczi művésznek tulajdonított művet nehány sorral előbb a ferrarai iskola termékei közé sorozza, annak,

aki *Attavante* művészetét ismeri, egy pillantás kéziratunk miniatürjére elégséges arra, hogy meggyőződjék e feltevés téves voltáról. A kódex kétségtelenül a flórenczi festőiskola terméke és abból a korból származik, a melyben *Attavante* legszebb miniatürjeit alkotta. De ha *Attavante* műveit, a melyeket a római, flórenczi bécsi, velenczei, modenai, párisi, wolfenbütteli könyvtárak őriznek, összehasonlítjuk kódexünkkel, tisztában lehetünk azzal, hogy ennek díszítése nem származhatik az ő kezétől.

A Korvin-kódexek ama példányainál, melyek elsőrangú flórenczi miniatorok művészetét örökítik meg, festőik szerint három csoportot lehet megkülönböztetni. E csoportok egy közös forrás termékei, de bár a flórenczi renaissance mindenik csoportra reányomta a maga bélyegét, stílus, szerkezet és a kivitel módja tekintetében eltérnek egymástól. Ha szokássá vált is a műtörténetírók részéről *Attavante*t tartani a flórenczi minintürfestés tipikus képviselőjének, az ő klasszikus komolyságú díszlapjai pontosan meghúzott kereteikkel és következetesen ismétlődő motivumaikkal, melyeket csupán a Mátyás király számára készült kódexeken alkalmazott, teljesen kűlőnböznek azoktól a virágdíszben és mithologiai motivumokban gazdag miniatüröktől, a melyekkel kortársa, *Francesco Antonio* del Cherico díszítette kéziratait. És ha szerkezetre nem is, de a kivitel és főleg a rajz és színezés tekintetében egészen külön csoportot alkotnak azok a kódexek, a melyek a harmadik nagy flórenczi miniatort, *Gherardo*t vallják mesterüknek.

A *Gherardo* kezéből származó miniatüröket szerkezetük erőteljes voltán kívül díszítési motivumaikról, a kandeláberekből és oszlopokból felépített keretekről s a czímerek, pajzsok és fegyvercsoportok, bőségszaruk, szövétnekek alkalmazásáról lehet felismerni, továbbá arról, hogy a konvenczionális építészeti motivumok és virágdíszek, miket *Attavante* műveinél is találunk, az ő képein tömörebb kivitelben állanak előttünk, s a sablonos emblémák helyét oly jelvények foglalják el, melyeknek a valódi élet szolgál forrásukul. De a legnagyobb különbséget az emberi alakok, géniuszok, állatok és fantasztikus alakok ábrázolásánál észlelhetjük, a hol a rajz eléri az anatomiai pontosságot és a színezés, a sötétebb árnyalatok alkalmazásával, a valóság visszaadására törekszik.

Gherardo del Favilla, kit festési modora annyira megkülönböztet társaitól, Flórencz művészi életének legérdekesebb alakjai közé tartozik. Művészi tehetségét atyjától örökölte, a kit a hagyomány a nápolyi győzelmi kapu egyik építőmestere, *Giovanni* di San Miniato del Favilla személyével azonosít.[1] Pályáját öcscsével *Monti*val együtt a mozaik-készítéssel kezdte, s *Ghirlandajo*val együtt a flórenczi dóm San-Zenobio-kápolnájának feldíszítésén dolgoztak. Utóbb mind a két testvér a miniatür-festészet, majd a falfestés terére lépett, s munkásságukkal mind a két irányban szintén jelentékeny sikereket értek el.

Gherardo művészete jelentőségének megértésére rendkívül tanulságos adat *Vasari*nak az a megjegyzése, melyből az tűnik ki, hogy Flórenczbe érkezett németországi mesterekkel volt alkalma érintkeznie és a fametszést is megtanulván tőlük, e téren is szép eredménynyel működött.[2] Ez a legérthetőbb magyarázata annak a hasonlatosságnak, mely miniatürjei és az északi művészet között felismerhető, s mely úgy az ő, mint testvére *Monti* művészetét oly élesen megkülönböztette a korabeli többi flórenczi művészekétől.

Mint miniatőr, a flórenczi S. Maria Nuovakórház temploma és a dóm számára festett igen sok kódexet. Hogy e téren Mátyás király számára is dolgozott, azt szintén már *Vasari*ból tudjuk, a ki szerint az általa festett kéziratok »a király halála után készülvén el, *Vante* és más mesterek műveivel, a kik Flórenczben a király számára dolgoztak, vétel útján Lorenzo il Magnifico birtokába kerültek.« [3]

A Biblioteca Laurenziana kincsei között — jól tudjuk — tényleg vannak kéziratok, melyek Mátyás király könyvtára számára készültek, s ezek között kétségtelenül nem lesz nehéz *Gherardo* műveit felismerni. Ama kódexei közül pedig, a melyek a budai királyi könyvtárba eljutottak, eddig a velenczei Averulinus,

[1] Pulszky Ferencz »A könyvkiállítási kalauz« 60-ik lapján bizonyára elnézésből említi őt a »Chierico« melléknévvel.

[2] Giorgo Vasari, Vite di piu eccellenti pittori, scultori e architetti. VI. k. (Milano, 1809.) 97. l.

[3] Vasari, id. m. VI. k. 96. l. *Gherardo*ra Vasarin kívül igen érdekes adatok találhatók Bradleynél, A dictionnary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copists. (II. k. London, 1888.) II. k. 21., 294. és 335. l.

a párisi Cassianus s a müncheni Beda Venerabilis kódexeket ismerjük s minden valószinűség szerint az ő művének tekinthetjük a vatikáni könyvtárban őrzött misekönyvet, a drezdai Valturius-kódexet és a Magyar Nemzeti Múzeum Trapezuntius-kódexét is, melyet Felséges Urunk 1868-ban a szultántól kapott más három Korvin-kézirattal együtt ajándékozott múzeumunknak.

Orbán püspök zsoltároskönyve czímképeinek egyszerű összehasonlítása e három művész miniatürjeivel kétségtelenné teszi, hogy e kódex *Gherardo* művei közé tartozik. Kódexünk szerkezet és kivitel tekintetében valóságos mása a párisi Cassianus-kódexnek, melynek az azt díszítő miniatürök, még a kezdőbetük is, a könyvfestés elsőrangú remekei között juttatnak helyet. Mind a két kéziratnál megtaláljuk a lángoló fáklyában végződő oszlopdíszeket, a fegyverek, gyümölcsös kosarak, bőségszaruk motivumait, a gyöngyös boglárokat s a stilizált virágfüzéreket, és a párisi kódexben vannak kezdőbetük, a melyek szakasztott másai az Orbán püspök kódexének két czímlapján látható kezdőbetűknek.

Mindezeknek a részleteknek egyezése és a kivitel modorában észlelhető hasonlatosság teljesen eldönti kódexünk művészi eredetének kérdését. S a kódex miniatürjei messze felülmulják múzeumunknak Trapezuntius-kódexét, mely mostanig egyedül képviselte e csoportot gyűjteményünkben. Orbán püspök egyéniségére vall, hogy Flórencz legelső művészei közül választotta ki zsoltáros könyvének miniatorát s a figyelem, mivel *Gherardo* feladatának megfelelt, mutatja, hogy a művész méltányolni tudta e megbizás jelentőségét.

Nagylucsei Orbán zsoltáros könyvében ezek szerint nemcsak elsőrangú bibliografiai ritkasággal, nemcsak becses történelmi ereklyével gazdagodott múzeumunk, hanem oly kincscsel, mely művészeti szempontból a Korvina legszebb termékeivel egy színvonalon áll s méltókép örökíti meg az utókor előtt a nagy király munkatársának, Orbán püspöknek emlékét.